

CÂTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA CULTUL CAVALERILOR DANUBIENI. CLASIFICĂRI

Maria Hadiji Vasinca*

Cuvinte cheie: *religie romană, plăcuțe votive, zei cavaleri, tipuri de reprezentări*
Mots-clés: *religion roumain, plaques votives, dieu Canvaliers, tipologique de representation*

Cultul Cavalerilor Danubieni este unul sincretic, având simboluri și atribute împrumutate din caracteristicile uneia sau mai multor divinități. Identitatea divinităților a rămas însă necunoscută posterității, cea mai plauzibilă ipoteză fiind aceea că dogmele cultului ezoteric, foarte stricte nu permiteau rostirea în public sau prezența lor prin intermediul dedicațiilor, motiv care a îngreunat foarte mult descrierea și interpretarea unor monumente conținând numeroase scene sculpturale. Această carență a dus la anumite interpretări și confuzii¹. Cultul este compus dintr-o triadă de zei principali, formată dintr-o Zeiță și doi Cavaleri². Se poate vorbi de o adevărată evoluție a acestuia, dovadă fiind numeroasele descoperiri, astfel, la început este prezentă Marea Zeiță și un singur Cavaler³. Marea Zeiță, adesea întovărășită de Nemesis, primește un Cavaler – Zeu și îi hrănește calul. Acesta lovește cu o dublă secure sau lance un dușman căzut sub copitele animalului⁴. Cu timpul Zeul – Cavaler s-a dublat și s-a ajuns la o triadă⁵.

Clasificări

Clasificarea plăcuțelor este una din principalele probleme de care s-au lovit cercetătorii acestui cult, dar în ciuda absenței inscripțiilor și a altor caracteristici arhitecturale, clasificarea lor ne oferă șansa de a urmări dezvoltarea lor istorică, religioasă și artistică pe de o parte, iar pe de altă parte reprezintă un instrument important pentru determinarea centrelor de producție.

Varietatea formelor acestor plăci, ordinea și conținutul registrelor au dat naștere unui număr mare de ipoteze și criterii de clasificare care variază în funcție de punctul de vedere al fiecărui cercetător.

Pentru clasificarea lor au fost folosite trei criterii: tipologie, elemente religioase și elemente artistice.

În încercarea dificilă de a obține o clasificare ideală, J. M. Dölger, în lucrarea sa *Ichthys* a încadrat plăcile în patru categorii, în funcție de diferitele roluri date peștelui în repertoriu. Desigur că această clasificare nu a rezolvat problemele esențiale.

O clasificare mult mai bine gândită a fost propusă de A. Buday, care a distins nouă categorii de monumete în funcție de poziția celor doi Cavaleri în întregul ansamblu. Renunță însă mai târziu la acest criteriu.

Cea mai bună clasificare rămâne cea a lui Rostovtseff restrânsă la 3 categorii dar și ea atacată de specialiști deoarece nu ține cont de grafica icoanelor și de temele artistice⁶.

O altă clasificare foarte complexă aparține lui E. Will și poartă denumirea de „Danubian Stelae”, comprimând 3 categorii despre care autorul susține că sunt aranjate în ordine cronologică (A–C) fiecare având diviziuni.

Prima categorie **A** este *stela simplă*, în relief redus, cu partea superioară arcuită, forma împrumutată de la monumentele Cavalerului Trac. Reprezintă Cavalerul unic precum și Cavalerii afrontați.

Toate monumentele sunt din piatră cu o singură excepție și toate sunt originare din Dacia sau din Moesia.

Adoua categorie **B** este *stela cu registru*, considerată cea mai importantă, care oferă mai multe variante :

1. Stela cu registru inferior: *a. stela propriu-zisă; b. medalion; c. tip intermediar.*

2. Stela cu registre inferioare și superioare: *a. stela rectangulară; b. monumente de formă rotundă sau ovală; c. plăcuțe metalice de formă rectangulară.*

A treia categorie **C**, *plăcuțe cu registre multiple*, acestea au o formă particulară în special plăcuțele din Pannonia existând aici ateliere care creau formule proprii ajungându-se mai târziu la tipuri independente.

* Muzeul de Etnografie, Timișoara

1. Tudor 1978, 365, mulți îl confundă cu Cabirii din Samothrake, Popović 1983, 6; Popescu 2004, 171.

2. Tudor 1968, 29.

3. Tudor 1979, 100.

4. Tudor 1978, 365.

5. Tudor 1979, 100.

6. Tudor 1976, 84-87 *apud* J. M. Dölger; A. Buday.

Au și ele mai multe subdiviziuni: *a. plăcuțe cu coloane și acrotere; b. edicul cu arcadă; c. plăcuțe diverse cu registre multiple*⁷.

E. Will considera compoziția pe zone ca element care dă unitatea ansamblului seriei respective și tabloului principal ce prezintă de regulă un registru inferior și destul de frecvent unul superior.

Deci nașterea reliefului Cavalerului are loc prin adunarea la tabloul principal ce reprezintă divinitățile, a elementelor secundare, atributelor, obiectelor de cult, animale, scene reprezentate în registrele adiționale. De fapt tocmai prezența acestor registre determină rolul acestei serii pentru istoria religiilor dar și pentru cea a artei.

Forma definitiv adoptată redată de varietatea formelor avea astfel o importanță secundară. Primul model și cel mai vechi este cel al stelei din piatră. Pentru susținerea acestei ipoteze E. Will vine cu următoarele argumente: caracterul tardiv al medalioanelor dedus din interpretarea registrului inferior, adăugarea și separarea brutală a registrului superior, aplicarea mecanică a principiului zonelor cu formă rotundă sau ovală, faptul că iconografia acestora este cea a Cavalerilor afrontați, studierea formelor arhitecturale, dar subliniază și curiozitatea stărnită de faptul că aceste monumente sunt fără excepție lucrate dintr-un alt material decât piatra, mai ales teracotă și plumb, piese metalice cu un caracter bine definit, fiind vorba de fapt de plumbării annonieni (grupa C), existând numeroase indicii pentru atestarea apariției tardive.

Acest ultim aspect trebuie foarte bine subliniat deoarece ar putea exista tentația de a considera piesele annoniene datorită eleganței relative și execuției bune, drept modele pentru reliefurile din piatră, grosolane, specifice Daciei și Moesiei.

În susținerea acestei ipoteze concură: apartenența seriei la tipul Cavalerilor afrontați, alternanța schemei tradiționale, tabloul principal fiind cuprins între două registre adiționale, elementele registrului superior răspândite în arcadele și colțurile cadrului arhitectural, avansarea tabloului principal în primul rând, fără a fi distins clar de următoarele două, apariția în registrul de jos a grupului trinar: leu-vază-șarpe la care se adaugă ades cocoșul, elemente întâlnite și pe alte piese, îndeosebi leul și vaza dar fără a fi obligatoriu unite într-o schemă fixă, la toate acestea se adaugă și importanța quadrigii solare, furnizând de asemenea date prețioase.

Plecându-se de la anterioritatea stelilor din piatră este practic inutilă căutarea existenței unui prototip unic sub forma reliefului, deoarece existența unui astfel de arhetip, susținut de anumiți

teoreticieni nu coincide cu ceea ce revelează registrele adiționale și anume: nu apare nici o unitate în alegerea motivelor și nici în dispunerea lor, chiar dacă unele sunt clar privilegiate, ele se găsesc de obicei amestecate cu celelalte diferite de la o piesă la alta și de asemenea nu sunt reprezentate în mod stereotip, iar amplasarea și orientarea lor nu se supune nici unei reguli, toate acestea subliniind impresia că deseori există un fel de caiete de modele din care artistul s-ar inspira în funcție de mijloace și locul de care dispune.

Un rezultat interesant și probabil complet al cultului ar fi poate dat de reunirea tuturor elementelor risipite pe monumente⁸.

În consecință principiile clasificării lui E. Will se bazează doar pe prezența sau absența registrului secundar, primând doar interesele istorice, religioase și artistice, forma monumentelor fiind neglijată. De asemenea se poate observa complexitatea acestei clasificări care uneori se pierde în amănunte neesențiale.

Studiind și examinând clasificarea diviziunilor și subdiviziunilor acestor reprezentări, D. Tudor ajunge la concluzia că de fapt E. Will nu ține cont de propriile criterii și că „din acest motiv a ajuns la o clasificare complicată, mixtă și mecanică ce nu folosește cu nimic la elucidarea problemelor fundamentale cum ar fi: cronologia, evoluția formelor și distribuția geografică a unor tipuri de monumente”. Pe lângă faptul că amestecă monumentele cu un singur Cavaler cu cele reprezentând doi Cavaleri acesta mai ignoră o categorie de monumente aduse la lumină de descoperirile mai recente⁹. Bineînțeles că în acest ultim caz nu are nici o vină, monumentele fiind descoperite ulterior.

Pornind de la aceste considerente, D. Tudor propune astfel o clasificare mult mai simplificată ținând cont atât de forma cât și de scela monumentelor, clasificare rămasă valabilă în linii mari până astăzi.

Astfel, din punct de vedere al formei lor, monumentele pot fi încadrate în următoarele tipuri:

TIPUL 1: acesta prezintă forma triunghiului regulat întâlnită frecvent la piesele din piatră, metal și teracotă. Prezintă unul sau patru registre și conține atât cavalerul unic cât și cavalerul dedulat. Cele mai multe piese din acest tip sunt cele din piatră prezente în Dacia și din metal, prezente în cele două Pannonii, reprezentând aproape jumătate din total.

TIPUL 2: acesta prezintă o friză adăugată la bază care conține simboluri astrale. Are o singură și

7. Will 1955, 313-117.

8. Will 1955, 319-320.

9. Tudor 1976, 87-89.

principală temă: cea a cavalerului unic. Este frecvent în Dacia și Moesia.

TIPUL 3: acesta prezintă forma unei aedicule, distingându-se după perimetrul său triunghiular. Este caracteristic Daciei Inferior, Moesiei Inferior și Moesiei Superior. Cu două excepții, piesele sunt executate din plumb provenind din același atelier.

TIPUL 4: acesta prezintă aedicula cu o formă caracteristică cultului Cavalerilor Danubieni și care lipsește în totalitate din catalogul mithriac. Se pare că a fost folosit numai pentru piesele din plumb și este des întâlnit în Moesia, Dacia și Pannonia.

TIPUL 5: acesta prezintă o formă perfect circulară având însă dimensiuni diferite, fiind realizat din marmură și plumb.

TIPUL 6: piesele din acest tip sunt realizate din piatră și au formă ovală.

TIPUL 7: piesele din acest tip sunt din pietre semiprețioase (calcedonie, jasp etc), au o formă elipsoidală asemănătoare cu gemele și sunt de proveniență necunoscută.

Din punct de vedere al scenelor, clasificarea propusă a comprimat numeroase variante la numai două: una cu un singur Cavaler (A) și cea de-a doua cu doi Cavaleri (B), fiecare categorie având subdiviziuni. Se poate vorbi chiar și de grupa: C cea a reliefurilor panoniene care are ca scenă principală: banchetul divin la care participă triada¹⁰, la noi asemenea piese apar doar în Dobrogea și chiar dacă D. Tudor considera că nu sunt relevante din punct de vedere al iconografiei și cronologie, descoperirile ulterioare pot demonstra o altă realitate¹¹. Dificultățile legate de încadrarea monumentelor pe criterii exclusiv stilistice și iconografice, scena centrală cu două variante, plecându-se de la modelele: *Cavalerului Trac și al Dioscurilor în serviciul unei zeițe*, cele două modele fiind prezente pe piese similare care provin din același atelier (ca de exemplu Tibiscum), a determinat căutarea altor criterii de tipologizare, care să se bazeze pe forma monumentelor, organizarea spațiului și dispunerea scenelor, la care se adaugă materialul din care este confecționată piesa.

Punctul de plecare este criteriul stilistic-iconografic și anume existența unei scheme simple care se complică progresiv în raport cu dezvoltarea și răspândirea cultului, rezultând astfel următoarea tipologie:

A. Stele rectangulare simple cu un singur registru:

1. stela rectangulară simplă;
2. stela rectangulară cu marginea superioară arcuită;

B. Stele rectangulare și medalioane cu câmpul împărțit în 2 sau 3 registre:

1. stele rectangulare și medalioane cu câmpul împărțit în 2 registre:
 - a. stele rectangulare cu marginea superioară arcuită;

1. Sub-variantă: stelă rectangulară cu un registru inferior;

- b. medalioane cu două 2 registre;

2. stele și medalioane cu 3 registre:

- a. stele rectangulare;

1. sub-variantă: stele cu marginea superioară arcuită cu trei registre;

- b. medalioane cu 3 registre;

C. Plăcuțe rectangulare și medalioane din plumb și bronz:

1. plăcuțe rectangulare cu un singur registru:

- a. rectangulare;

- b. în formă de aediculă;

2. plăcuțe rectangulare cu mai multe registre (3,4 registre):

- a. cu acoperiș cu două arcade;

- b. în formă de aediculă;

- c. fără decor arhitectonic în zona superioară;

3. medalioane¹².

Această nouă clasificare pare mult mai realistă și ține cont atât de forma monumentelor, iconografie și organizarea scenelor cât și de materialul din care a fost confecționat relieful. De aceea am considerat că este cea mai potrivită pentru a fi luată în discuție atunci când se va putea vorbi de centrele de producție și de căile de difuzare ale cultului.

10. Zotović 1999, 64, descoperirile de la Singidunum și Viminacium, în jur de 50 în afară de cele expuse de Tudor.

11. Iconomu-Chiriac 2003, 57, cu ultimele descoperiri: de la Dunăreni și o alta dintr-un loc neidentificat din jud. Constanța.

12. Nemeti 2005, 209-211.

QUELQUES CONSIDERATIONS À
PROPOS DU CULTES DES CAVALIERS
DANUBIENS.
CLASIFICATIONS.

(Résumé)

L'auteur de cet article fait ici une courte exposée de ce culte et insiste sur les aspects liés aux classifications. Le culte des Cavaliers Danubiens est d'un caractère syncrétiste et son iconographie contient des motifs se rattachant à des cultes de divinités différentes. En raison de l'absence des inscriptions votives, il est impossible de déterminer la nature des divinités figurées et de savoir leurs noms. Mais malgré cette réalité, on peut saisir que les principaux personnages du culte sont les deux cavaliers flanquant la déesse qui occupe une position centrale. Tous les autres motifs se présentent sous formes variées et à des endroits différents sur les plaques. Le plus souvent on retrouve les monuments de ce culte (réalisés en pierre, marbre, terre cuite, bronze, plomb et gemme) dans le bassin danubien moyen et inférieur, c'est-à-dire dans les provinces roumaines de l'époque, Pannonie, Mésie Supérieure, Mésie Inférieure, Dacie, alors que dans les autres provinces ils sont rares.

Will 1955,
E. Will, *Le relief culturel gréco-romain. Contributions à l'histoire de l'art de l'empire romain*, Paris (1955).

Zotović 1999,
L. Zotović, The Cult of Lunar Goddess or the Cult of Danubian Horseman. *Starinar*, XLIX, 1-261 (1999), 63-75.

BIBLIOGRAFIE

- Iconomu-Chiriac 2003,
C. Iconomu, C. Chiriac, Contribuții la iconografia Cavalerilor Danubieni din Dobrogea (I). *ArhMold*, XXVI, (2003), 51-58.
- Nemeti 2005,
S. Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia Romană*, Cluj- Napoca (2005).
- Popescu 2004,
M. Popescu, *La Religion dans l'armée romaine de Dacie*, Bucharest (2004).
- Popović 1983,
I. Popović, Spomenici kulta podunavskih konjanika iz Narodnog Muzeja u Beogradu. *Zbornik*, XI-1, (1983), 53-67.
- Tudor 1968,
D. Tudor, *Romula*, București (1968).
- Tudor 1976,
D. Tudor, *Corpus Monumentorum Romanum Equitum Danubiorum*, II, Leiden (1976).
- Tudor 1978,
D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a IV-a, București (1978).
- Tudor 1979,
D. Tudor, *Scurtă istorie a Daciei*, București (1979).